

IRENA GRUCHAŁA

KSIĄŻKI JANA DE WITTEGO I JEGO SYNA JÓZEFA W BIBLIOTECE HELENY DĄBCZAŃSKIEJ

Zbigniew Rewski w „Biuletynie Historii Sztuki i Kultury” z 1949 r. zamieścił artykuł o książkach należących niegdyś do znanego architekta Jana de Wittego i jego rodziny, znajdujących się w bibliotece zamku w Łańcucie¹. W zakończeniu wyraził nadzieję, że może kiedyś odnajdzie się katalog biblioteki Jana de Wittego lub pojawi się publikacja opisująca jej inny fragment i będzie można więcej powiedzieć na temat jego związków z książkami. Pisząca te słowa nie odnalazła wprawdzie katalogu, ale w trakcie badania księgozbioru Heleny Dąbczańskiej (1863–1956) wyodrębniła na podstawie proveniencji kolejną część biblioteki rodziny de Witte. Helena Dąbczańska była znaną lwowską kolekcjonerką, która swój księgozbiór i inne kolekcje podarowała Muzeum Narodowemu w Krakowie. Zainteresowanych postacią Dąbczańskiej i jej księgozbiorem odsyłamy do publikacji ukazującej szerzej ten temat², natomiast w niniejszym artykule skupimy się na przedstawieniu książek, których właścicielami byli Jan de Witte (1709–1785), jego syn Józef (1739–1815) i synowa Zofia (1760–1822).

Z tych trzech postaci najbardziej przyciąga uwagę potomnych Jan de Witte. Pisze się o nim jako o miłośniku książek³, wybitnym architekcie⁴, a także generale i komendancie twierdzy Kamieniec Podolski⁵. Życie i działalność de Wittego nie są jeszcze w pełni poznane. Kolejni badacze wydobywają z przeszłości nowe fakty

¹ Z. R e w s k i, *Biblioteka architekta Jana de Witte oraz syna jego Józefa*, „Biuletyn Historii Sztuki i Kultury”, R. 11: 1949, nr 1–2, s. 160–165.

² I. G r u c h a ł a, „*W tym streszczało się niejako moje życie*”. *Lwowski księgozbiór Heleny Dąbczańskiej (1863–1956) jako wyraz kultury książki epoki*, Kraków 2016.

³ H. T a d e u s i e w i c z, *Witte Jan [w:] Słownik pracowników książki polskiej. Suplement*, red. I. Treichel, Warszawa–Łódź 1986, s. 232–233.

⁴ Z. H o r n u n g, *Jan de Witte. Architekt kościoła dominikanów we Lwowie*, Warszawa 1995; S. Ł o z a, *Architekci i budowniczowie w Polsce*, Warszawa 1954, s. 331.

⁵ H. P. K o s k, *Generalicja polska*, t. 2, Pruszków 2001, s. 253; R. H. B o c h e n e k, *1000 słów o inżynierii i fortyfikacjach*, Warszawa 1980, s. 267.

i dzielą się swoimi przypuszczeniami. Najpełniejszą do tej pory biografię i obraz aktywności de Wittego stworzył Zbigniew Hornung w swojej książce o wielkim architekcie⁶. W wyniku długoletnich badań ustalił wiele nowych faktów, a także sprostował informacje podawane przez innych autorów. Wiadomości dotyczące de Wittów zawiera też biografia Zofii de Wittowej Jerzego Łojka, zatytułowana *Dzieje pięknej Bitynki*⁷. Wykorzystamy te publikacje do naszkicowania sylwetki Jana de Wittego i jego rodziny.

Według zapisek metrykalnych katedry w Kamieńcu Podolskim, Jan de Witte urodził się w 1709 r. Był synem nieznanego bliżej Jana de Wittego starszego i Konstancji, której nazwisko panieńskie nie zostało zapisane. Wiadomo, że był potomkiem jednej z gałęzi szlacheckiego rodu de Witte lub de Witt, należącego do patrycjatu miast Dordrechtu. Ojciec Jana de Wittego przybył prawdopodobnie do Kamieńca Podolskiego na początku XVIII w. W tamtym czasie powstała w mieście bardzo liczna kolonia zagranicznych oficerów i inżynierów, mających stworzyć ze zrujnowanej warowni najsilniejszą twierdzę na wschodzie kraju. Szczególnie poszukiwani byli oficerowie holenderscy jako znakomici fortyfikatorzy, a zatem Jan de Witte młodszy należał do rodziny wojskowej. Zgodnie z tradycją poszedł w ślady ojca i w 1726 r. wstąpił do korpusu artylerii koronnej, pięć lat później był już w stopniu chorążego. Wykształcenie z zakresu wojskowości, ze szczególnym uwzględnieniem sztuki fortyfikacji i architektury, musiał zdobyć w garnizonie kamienieckim. Przebywało tam wtedy grono oficerów gruntownie wykształconych w zakresie budownictwa. Uzupełnieniem nauki była zapewne podróż zagraniczna, jego prace architektoniczne świadczą o zetknięciu się z twórczością przodujących na Zachodzie artystów. Utalentowanego młodzieńca wspierał prawdopodobnie Wacław Rzewuski, komendant Kamieńca Podolskiego w latach 1734–1737. Jan de Witte szybko pokonywał kolejne etapy awansu zawodowego. W 1767 r. osiągnął stopień generała, a w następnym roku prawie równocześnie otrzymał nobilitację i stanowisko dowódcy twierdzy w Kamieńcu, którym był do śmierci w 1785 r.

Jan de Witte był dwukrotnie żonaty. Pierwsza żona Konstancja wcześniej zmarła, osierocając syna Antoniego, który później został proboszczem w Żwańcu⁸. Po raz drugi ożenił się w 1735 r. ze starszą od niego podczaszanką latyczowską Marianną Lubońską. Związek wzmocnił pozycję materialną i społeczną de Wittego. Małżonkowie przeżyli wspólnie 47 lat. Urodziło się im kilkoro dzieci, jednak późniejszych lat dożyli tylko drugi syn Józef Zefiryń oraz córki Tekla i Konsolata. Józef Zefiryń dorastał otoczony ojcowską miłością. Protegowany przez znanego ojca, szybko robił karierę w wojsku. W 1779 r. służył już w randze pułkownika, a w 1786 r. został powołany na stanowisko komendanta twierdzy w randze generała majora. Trzy lata później został z niego usunięty z powodu nadużyć i spiskowania z Rosjanami i Austriakami. Po upadku Rzeczypospolitej zaciągnął się do wojska rosyjskiego,

⁶ Z. Hornung, *Jan de Witte...*

⁷ J. Łojek, *Dzieje pięknej Bitynki*, Warszawa 1995.

⁸ *Ibidem*, s. 72.

w którym służył w stopniu generała lejtnanta i komendanta obwodu chersońskiego. Od Katarzyny II otrzymał tytuł hrabiowski i stałą pensję. Jerzy Łojek scharakteryzował go następująco: „[...] wszyscy zajmujący się nim dotąd autorzy utrzymywali zgodnie, że był mężczyzną odrażającej brzydoty i bardzo niepozornym; trudno jednakże coś pewnego na ten temat powiedzieć, skoro nie znamy żadnych autentycznych jego wizerunków. Prawdą jest natomiast, że był człowiekiem podłego charakteru, cynikiem i karierowiczem bez skrupułów”⁹. Zakochał się bez pamięci w słynnej z urody Greczynce Zofii Clavoni i poślubił ją w 1779 r. wbrew woli rodziców. Zofia de Witte bardzo dbała o swoją sytuację towarzyską i materialną. Józef de Witte był dla niej dobrą partią na początku jej kariery w Rzeczypospolitej. Kiedy stracił stanowisko komendanta i utracił łaskę króla, poszukiwała innego protektora. Znalazła go w osobie Szczęsnego Potockiego, magnata o ogromnym majątku i wpływach, a jednocześnie człowieka pysznego i bardzo ograniczonego. Józef de Witte za dużą sumę odsprzedał żonę Szczęsnemu Potockiemu i w następnych latach wyłudzał od niego znaczne kwoty. Zofia Wittowa Potocka urodziła Szczęsnemu kilkoro dzieci, syn Mieczysław odziedziczył majątek rodowy w Tulczynie, gdzie Potoccy zgromadzili cenną bibliotekę.

Jan de Witte był bardzo oddany królowi Stanisławowi Augustowi Poniatowskiemu. W oczach monarchy uchodził za dobrego i zapobiegliwego komendanta twierdzy, poparł go również w czasie konfederacji barskiej. Wyrazem uznania było przyznanie de Wittemu orderu Św. Stanisława. Zachowana korespondencja świadczy o bezpośrednich kontaktach ostatniego monarchy z architektem. Łączyło ich również zainteresowanie sztuką. W królewskich zbiorach znajdował się oryginał projektu fortyfikacji klasztoru i fasady kościoła ojców Karmelitów Bosych w Berdyczowie, autorstwa Jana de Wittego. Po śmierci komendanta w 1785 r. uroczystości żałobne odbyły się w Kamieńcu Podolskim, a także w Warszawie. W stolicy zorganizował je Korpus Artylerii Konnej i jego komendant Alojzy Fryderyk hrabia Brühl. Msza żałobna w kościele Świętej Trójcy była celebrowana w obecności króla Stanisława Augusta. Pamięć de Wittego uczczono tablicą pamiątkową w kościele Brygidek.

Obok służby wojskowej Jan de Witte oddawał się pracy architekta, była to działalność uboczna, wykonywana w miarę wolnego czasu. W dziełach architektonicznych najmocniej wyrażał swoją artystyczną wrażliwość. Przygotowywał projekty, których wykonanie powierzano zawodowym budowniczym. Od czasu do czasu doglądał robót, służył radą i dodatkowymi rysunkami. Nie opisano jeszcze wszystkich realizacji projektów de Wittego. Wiadomo, że w swoim mieście przyczynił się do wybudowania odwachu wojskowego, gmachu komendantury twierdzy kamienieckiej oraz tzw. koszar de Wittego. Podejmował się prac przy rezydencjach magnackich, czego świadectwem jest pałac Stanisława Lubomirskiego we Lwowie w rynku pod numerem 10, a także przebudowa rezydencji Lubomirskich w Równem. Największe sukcesy odniósł de Witte w zakresie architektury sakralnej. Rozpoczął od pracy nad górnym kościołem ojców Karmelitów Bosych w Berdyczowie, następnie powstała

⁹ Ibidem, s. 83.

kaplica w Poczajowie na pomieszczenie cudownego obrazu, a zwieńczeniem tej drogi był kościół Dominikanów lwowskich pod wezwaniem Ciała Bożego, który do dzisiaj zachwyca odwiedzających.

Równoległe z zajęciami zawodowymi Jan de Witte rozwijał swoje pasje kolekcjonerskie, miał również wiele zamiłowań intelektualnych, które wyróżniały go spośród innych oficerów zawodowych. Dawny podkomendny de Wittego podkreślał wielostronne wykształcenie komendanta, czytanie i skłonność do pisania wierszy. Jan de Witte posiadał cenny zbiór monet oraz medali greckich i rzymskich, a także zasobną bibliotekę, kompletowaną przez całe życie. Sprowadzał książki z Warszawy i Drezna, był stałym odbiorcą księgarza Michała Grölla. Po śmierci Jana de Wittego syn sprzedał zbiory numizmatyczne i księgozbiór Szczęsnemu Potockiemu do Tulczyna. Magnat zgromadził tam bogate zbiory artystyczne i bibliotekę, liczącą 10 000 tomów¹⁰. Tulczyn odziedziczył w 1822 r. syn Szczęsnego – Mieczysław, który po powrocie z zesłania w Saratowie przeniósł się w 1856 r. na stałe do Paryża, zabierając ze sobą część ojcowskich zbiorów. Mieczysław Potocki zmarł w 1878 r., a jego jedyny syn Mikołaj sprzedał majątek tulczyński hrabiemu Sergiuszowi Stroganowowi. Numizmatyczna kolekcja de Wittego zaginęła, ocalała natomiast częściowo biblioteka, nabyta przez Szczęsnego Potockiego od Józefa de Wittego. W połowie XIX w. książki uległy jednak rozproszeniu i trafiły do licznych bibliotek polskich i zagranicznych. Zbigniew Rewski odnalazł w bibliotece zamku w Łańcucie około 70 starodruków należących do Jana de Wittego, ponad 30 książek syna Józefa oraz parę pozycji z podpisem: Zofia Potocka¹¹. Nowsze badania łańcuckiego księgozbioru mówią o 93 dziełach z podpisem Jana de Wittego oraz 73 podpisanych przez Józefa de Wittego¹². Pozycje z napisem „Sophie Potocka” są oznaczone także pieczętką „Biblioteka Tulczyńska”. Wśród książek znakomitego architekta zwracała uwagę duża liczba publikacji religijnych i historycznych, znacznie mniej było z zakresu historii sztuki, astronomii, nauk matematyczno-przyrodniczych. Druki pochodziły z XV–XVIII w., dominował wśród nich język łaciński, ale zdarzały się również teksty w innych językach: angielskim, niemieckim, hiszpańskim, polskim i holenderskim. W jedenastu publikacjach wystąpiła pieczętka Józefa Andrzeja Załuskiego, świadcząca o pochodzeniu ze znakomitego księgozbioru biskupa kijowskiego, współzałożyciela biblioteki braci Załuskich. Ten fragment księgozbioru miał, według Z. Rewskiego, charakter ogólny, podobnie jak część należąca do Józefa de Wittego. Zofia Witte Potocka interesowała się Grecją i literaturą.

W księgozbiornie Heleny Dąbczańskiej znajdują się 123 pozycje należące niegdyś do rodziny de Witte. Wyodrębniono je na podstawie znaków proveniencyjnych, występujących w książkach. Mają one postać ręcznej zapiski w różnych odmianach, np. *Ex Catalogo Librorum Ioannis de Witte Gene. Exer. Col. Art. Regni; Ex Libris*

¹⁰ Z. Hornung, *Jan de Witte...*, s. 40.

¹¹ Z. Rewski, *Biblioteka architekta...*, s. 160–165.

¹² H. Tadeusiewicz, *Witte Jan*, s. 232–233.

Johannis d'Witte Vexilliferis Artilleriae Regni; de Witte. Skróty w proweniencjach zmieniały się w miarę uzyskiwania przez Wittego kolejnych stopni wojskowych. Książki były oprawione w jasnobrązową skórę, niekiedy w półskórek. Rzadko na przedniej ścianie okładki występował wytłoczony na złoto supereklibris w postaci litery W. Taką oprawę miał podręcznik matematyki Jacques'a Ozanama *Cours de mathematique* (Paryż 1699). W tej części książek znajdowały się cztery pozycje z pieczętką I. A. Żaluski. Jan de Witte mógł je nabyć na aukcjach dubletów, organizowanych od 1761 r. przez Józefa Andrzeja Żaluskiego¹³.

Józef de Witte podpisywał swoje książki używając również wielu skrótów, jeden z nich odnosił się do tytułu hrabiowskiego, np. *Cte Jos. De Witte GL; Jos. de Witte; Comte de Witte*. Zapiski proweniencyjne świadczą, że książki Jana de Wittego najpewniej odziedziczył jego syn. Podobnie jak w łańcuckiej części księgozbioru, w kilku książkach występują podpisy ojca i syna. Tak jest np. w dziele francuskiego lekarza i pisarza Charlesa Patina *Traité des tourbes combustibles* (Paryż 1663). Na stronie tytułowej złożył podpis Józef de Witte: *Ct Jos. De Witt GL*; a na odwrociu karty tytułowej pozostał podpis ojca: *Ex Cathalogo Librorum Ioannis de Witte, GMEESS. Com: Camend. Podola 1769*. W omawianym fragmencie księgozbioru tylko trzy książki zawierały ręczny podpis *Sophie de Witte*.

W bibliotece Heleny Dąbczańskiej znalazło się 79 książek Jana de Wittego, w tej liczbie mieszczą się dwie pozycje noszące również znak własności syna Józefa. 45 wyprodukowano w XVIII w., 34 w XVII w. W zbiorze przeważają publikacje zagraniczne, wydane głównie w Paryżu i Amsterdamie; jedynie trzy książki opublikowano w Warszawie. Językiem dominującym jest francuski, tylko cztery pozycje są w innych językach: trzy po niemiecku i jedna francusko-łacińska.

W aneksie dołączonym do artykułu książki wielkiego architekta znalazły się w różnorodnych działach¹⁴. W badaniach nad księgozbiorem prywatnymi zazwyczaj szuka się związku między zawartością biblioteki a działalnością właściciela i jego zainteresowaniami. Pójdziemy tą drogą i spróbujemy pokazać przykładowe wydawnictwa, których Jan de Witte mógł potrzebować na stanowisku komendanta twierdzy i wykonując zawód architekta.

Kamieniec Podolski w XVIII w. podupadł, ale masywne mury fortecy uchodziły za umocnienia potężne, które po modernizacji mogły zamienić się w twierdzę nie do zdobycia. Twierdza w Kamieńcu była jednocześnie więzieniem, przebywało w niej stale stu kilkudziesięciu skazanych na ciężkie roboty¹⁵. Jan de Witte wykorzystywał ich również do prac domowych jako lokaj, kucharzy i dozorców. Wykonywali swoje zajęcia, często zakuci w kajdany. W czasach Stanisława Augusta planowano przebudowę i unowocześnienie Kamieńca. Król powierzył to zadanie Janowi Baka-

¹³ K. Muszyńska, *Żaluski [w:] Słownik pracowników książki polskiej*, red. I. Treichel, Warszawa–Łódź, 1972, s. 1004–1006.

¹⁴ Układ rzeczowy aneksu wzorowany jest częściowo na tablicach UKD, zob. *Uniwersalna Klasyfikacja Dziesiętna*, oprac. T. Turowska, J. Hys, J. Kwiatkowska, Warszawa 2006.

¹⁵ J. Łojek, *Dzieje pięknej Bitynki*, s. 74.

łowiczowi, nadwornemu inżynierowi, który w związku z tym wielokrotnie odwiedził Kamieniec Podolski¹⁶. Z przyczyn niezależnych od Bakałowicza plany przez niego przygotowane nie zostały zrealizowane. W bibliotece Jana de Wittego zachowało się pierwsze wydanie jednej z ważniejszych prac Bakałowicza z zakresu wojskowości: *Traité sur le nivellement* (Warszawa 1773). W obszarze tej dziedziny mieszczą się też dwa najważniejsze dzieła Antoine'a de Ville'a, francuskiego inżyniera wojskowego, specjalisty w dziedzinie budowania i zdobywania twierdz¹⁷. Są to *Charge des gouverneurs des places* (Lejda 1640) oraz *Les fortifications du chevalier Antoine de Ville Tholosain* (Paryż 1666).

Jan de Witte jako komendant Kamieńca posiadał zapewne wiedzę praktyczną, która przydawała się zarówno w czasie pokoju, jak i zagrożenia. Dostarczały jej publikacje z jego biblioteki. Przykładem takiej użytecznej książki jest *Moyens de préserver les édifices d'incendies d'empêcher le progrès des flammes* (Strasburg 1782) Pirouxa. Ten bliżej nieznany architekt napisał o zapobieganiu pożarom i ich gaszeniu. Z kolei Charles Patin w wydawnictwie zatytułowanym *Traité des tourbes combustibles* (Paryż 1663) przedstawił właściwości torfu palnego. Wiedzy medycznej dostarczała książka *Histoire naturelle des animaux, des plantes & des minéraux qui entrent dans la composition de la thériaque d'Andromachus* (Paryż 1668). Moyse Charas, francuski aptekarz, przyrodnik i chemik, omówił w niej rośliny lecznicze oraz trucizny i antidota.

Prace z zakresu architektury czy szeroko rozumianej sztuki reprezentują różnorodne dzieła. Tematyka kilku z nich koncentruje się wokół jednego elementu architektonicznego. Dzieło Johanna Jacoba Schüblera, słynnego matematyka i teoretyka architektury, *Gründlicher und deutlicher Unterricht, zur Verfertigung der vollständigen Säulen-Ordnung, wie man sie in der heutigen Civil-Bau-Kunst zu gebrauchen pfleget* [...] (Nürnberg 1728) dotyczy głównie kolumn, ich proporcji oraz zdobień. Książka Nicolasa Gaugera *La mécanique du feu ou L'art d'en augmenter les effets, & d'en diminuer la dépense* (Amsterdam 1714) traktuje o projektowaniu kominków i odpowiedniej wentylacji budynków. Wiele prac mówi o materiałach stosowanych w wykańczaniu i zdobieniu ukończonych obiektów. Filippo Buonanni w rozprawie *Traité des vernis ou L'on donne la manière d'en composer un qui ressemble parfaitement à celui de la Chine, et plusieurs autres qui concernent la peinture, la dorure, la gravure à l'eau-forte* [...] (Paryż 1723) zawarł wiadomości o werniksie i jego stosowaniu. Podobne zagadnienia omówił Jean Félix Watin w książce *L'Art du peintre, doreur, vernisseur* (Paryż 1773). Watin zbadał receptury swoich poprzedników i zarekomendował te, które uznał za najlepsze. Claude-François Ménéstrier, francuski jezuita i historyk, w dziele *Des décorations funèbres où l'on traite des tentures des lumières, des mausolées, catafalque, inscriptions et autres ornements funèbres* [...] (Paryż 1684) przedstawił dekoracje upamiętniające

¹⁶ K. Buczek, *Bakałowicz Jan* [w:] *Polski Słownik Biograficzny* (dalej: PSB), t. 1, 1935, s. 224–225.

¹⁷ R. H. Bochenek, *1000 słów...*, s. 253.

zmarłych. Jan de Witte przyjmował zlecenia na projekty nagrobków, świadczy o tym jego list z 1777 r. do mołdawskiego księcia Cantacusenne¹⁸. W tej grupie książek wyróżnia się bogato ilustrowane wydawnictwo *Nouvelle description des chateaux et parcs de Versailles et de Marly* (Paryż 1730). W dwóch tomach Jean-Aymar Piganiol de La Force napisał o dwóch rezydencjach królewskich, w Wersalu i Marly. Ukazał architektoniczne piękno budowli i ich otoczenia, a także wnętrza, wyposażone w stylowe meble i dzieła sztuki.

Ważnym elementem wykształcenia Jana de Wittego była zapewne wiedza z zakresu matematyki, a na zajmowanym stanowisku przydawała się znajomość prawa, stąd w bibliotece kilka pozycji o tej tematyce. Przykładem dzieła prawniczego może być trzytomowy *Dictionnaire portatif de jurisprudence et de pratique* (Paryż 1763) Honorégo Lacombe de Prezela, francuskiego adwokata, autora często wznawianych słowników. Z dzieł matematycznych wymienimy Christiana Schesslera *Demonstrationes mathematicae oder Untersuchung derer mathematischen Wahrheit- und Unwarheiten* (Drezno 1699).

Pozostałe książki Jana de Wittego mogą świadczyć o jego zainteresowaniach. Najwięcej jest dzieł historycznych i utworów literackich. Prace zaliczone do historycznych dotyczą zarówno wydarzeń bardzo odległych dla Wittego, jak i rozgrywających się w niedalekiej przeszłości. Uwagę przyciąga wielkie dzieło Józefa Flawiusza *Histoire des Juifs*, wydane w 1676 r. w Brukseli. Żydowski historyk nieomal dwadzieścia lat pracował nad dziejami swojego narodu, wykorzystując skrzętnie zbieraną dokumentację¹⁹. Praca Flawiusza została przetłumaczona na wiele języków. Na francuski przełożono *Historię Żydów* już w XV w. Książka, należąca niegdyś do architekta, zawierała przekład Arnaulda d'Andilly'ego. Powstał on w XVII w. i od razu zyskał powszechne uznanie, dlatego ta wersja jest często wznawiana. Z zakresu historii nowożytnej liczne są książki mówiące o dziejach Francji i Polski. Sylwetki władców Francji ukazał Louis Sébastien Mercier w czterotomowym dziele *Portraits des rois de France* (Neuchatel 1783). Mercier znany jest z twórczości literackiej, ale, jak wielu oświeceniowych twórców, śmiało podejmował inne tematy. Autor następnej książki, Pierre Louvet, przez wiele lat wykładał historię i geografię na uniwersytecie w Montpellier, jednym z większych miast Langwedocji. Jego dzieło, zatytułowane *Remarques sur l'histoire de Langvedoc* (Tuluza 1657), przedstawia historię tej francuskiej prowincji.

Wśród pozycji poświęconych Polsce kilka dotyczy wydarzeń z drugiej połowy XVIII w., które przyczyniły się do rozbioru państwa. Jedną z nich jest publikacja Nicolasa Baudeau, zatytułowana *Lettres historiques sur l'état actuel de la Pologne, et sur l'origine de ses malheurs* (Amsterdam–Paryż 1772). Francuski duchowny i zwolennik fizjokratyzmu ukazał w niej m.in. próby uzależnienia Polski od Rosji w czasie wojny północnej za Augusta II Mocnego, knowania Katarzyny II oraz anarchię w Rzeczypospolitej. Baudeau przybył do Polski jesienią 1768 r. na zapro-

¹⁸ Z. Hornung, *Jan de Witte...*, s. 58–59.

¹⁹ J. Flawiusz, *Dawne dzieje Izraela*, Warszawa 1993, s. 24–64.

szenie biskupa Ignacego Jakuba Massalskiego²⁰. Massalski w czasie konfederacji barskiej zabiegał o poparcie Petersburga. Wysłał księdza z misją do stolicy Rosji, aby ten agitował na rzecz przymierza francusko-rosyjskiego, mającego załatwić kwestię polską. Plany Massalskiego nie powiodły się, a Baudeau w 1769 r. został wydalony z Petersburga. Z kolei Pierre Joubert, bliżej nieznaną duchowny, wydał w 1775 r. publikację zatytułowaną *Histoire des révolutions de Pologne, depuis la mort d'Auguste III jusqu'à l'année 1775*. Ukazała się ona prawdopodobnie w Paryżu, choć w książce wydrukowano „Warszawa”²¹. Autor omówił w niej wydarzenia, które rozegrały się w Polsce po śmierci Augusta III i wyniesieniu na tron przy pomocy Katarzyny II Stanisława Augusta Poniatowskiego. Przeciwno królowi i popierającej go Rosji zawiązała się konfederacja barska; po jej rozbięciu nastąpił w 1772 r. pierwszy rozbiór Polski. Następna książka powstała także z inspiracji politycznych. Dzieło *Du gouvernement et des loix de la Pologne* (Londyn 1781) napisał Gabriel Bonnot de Mably, myśliciel oświeceniowy, ekonomista i historyk. Jest to zbiór szkiców, w których Mably snuje refleksje nad aktualną sytuacją polityczną Polski oraz jej historią i prawem. Do podjęcia tego tematu skłonił go Michał Wielhorski, z którym spotkał się we Francji²². Wielhorski, wielki kuchmistrz litewski, był przy dworze wersalskim oficjalnym przedstawicielem konfederatów barskich. Działał na rzecz wyniesienia na tron polski kandydata króla francuskiego, który będzie gwarantował szlachcie jej prawa. Misja Wielhorskiego nie powiodła się, ale nawiązał dobre stosunki z Gabrielem Mably i Janem Jakubem Rousseau. Szukał u nich rad na temat ustroju przyszłej, odrodzonej po zwycięstwie konfederacji, Rzeczypospolitej.

Inny charakter ma publikacja *Abrégée chronologique de l'histoire de Pologne* (Warszawa–Drezno 1763), wydana przez M. Grölla. Jej autorem był Friedrich August von Schmid, historyk pochodzący z Drezna, saski urzędnik, mieszkający przez jakiś czas w Warszawie. W stolicy zaprzyjaźnił się z wieloma uczonymi, którzy zachęcili go do zbierania materiałów do historii Polski. W efekcie ukazał się krótki wykład dziejów Polski w języku francuskim. Schmid nadał książce układ chronologiczny i tabelaryczny, uwydatnił także osiągnięcia kulturalne i naukowe kraju.

Między dziełami historycznymi znalazły się także pamiętniki i biografie. Autorami wspomnień byli ludzie związani z wojskowością i polityką. Przykładem literatury tego rodzaju jest książka zatytułowana *Mémoires de Montecuculli, généralissime des troupes de l'Empereur ou Principes de l'art militaire en général [...]* (Strasburg 1740). Napisał ją Raimondo Montecuculli, generał kawalerii i neapolitański książę Melfi²³. Stoczył wiele bitew służąc cesarzom Świętego Cesarstwa Rzymskiego. Po przejściu na emeryturę zajął się pracą literacką i naukową. Jego wywody, pisane

²⁰ I. S z y b i a k, *Massalski Ignacy Jakub*, PSB, t. 20, 1975, s. 135–139.

²¹ Bibliografia Estreicherowa [online]. Dostępny w World Wide Web: http://www.estreicher.uj.edu.pl/staropolska/baza/wpis/?sort=nazwisko_imie&order=1&offset=0&id=133055&index=3 (dostęp: 17 maja 2017).

²² Z. G o l i ń s k i, *Publicystyka* [w:] *Słownik literatury polskiego oświecenia*, red. T. Kostkiewiczowa, Wrocław 1977, s. 570.

²³ *Encyklopedia powszechna*, t. 18, Warszawa 1865, s. 304.

jasnym stylem, miały duży wpływ na rozwój sztuki wojennej w następnym stuleciu. Publikacja, którą posiadał Jan de Witte, opowiadała o wojnie z Turkami i była często wznawiana. Tytuł następnego dzieła: *Mémoires de Jean de Wit, grand pensionnaire de Hollande* (Ratyżbona 1709), sugeruje, że są to wspomnienia Johana de Wittego (1625–1672), wielkiego pensjonariusza Holandii. W rzeczywistości mamy do czynienia z francuskim przekładem pracy *A Anwysing der heilsame politike gronden en maximen van de Republike van Holland en West-Vriesland* Pietera de la Courta. Holenderski prawnik, filozof i dyplomata opowiedział w niej o polityce Johana de Wittego. De la Court dołączył do swojego dzieła jedynie dwa krótkie rozdziały autorstwa Johana de Wittego, które były publikowane w XVII w. Johan de Witte był człowiekiem wybitnie uzdolnionym i wszechstronnie wykształconym. Mając 28 lat został wielkim pensjonariuszem Holandii, czyli szefem rządu i ministrem spraw zagranicznych, a także naczelnym dowódcą armii i floty. De Wittowie z Kamieńca Podolskiego uważali się za jego potomków, o czym wspomniał Jerzy Łojek, pisząc o Zofii Wittowej.

Przykładem biografii w bibliotece architekta może być *L'histoire de Madame la Marquise de Pompadour* (Londyn 1759) autorstwa Marianne-Agnès Falques, francuskiej pisarki, która była tylko rok starsza od bohaterki swojej książki. Madam Pompadour, w rzeczywistości Jeanne Antoinette Poisson, pochodziła z ubogiej rodziny²⁴. Opuściła męża dla Ludwika XV, który uczynił ją margrabiną Pompadour. Zamieszkała w Wersalu i względami króla cieszyła się prawie do końca życia. Miała wielką władzę, mieszała się do najważniejszych spraw państwa, naznaczała lub usuwała ministrów, generałów i ambasadorów. Była wyrocznią w sprawach gustu i mody. Niedługo po jej śmierci zaczęły powstawać biografie i wspomnienia.

W części literackiej księgozbioru Jana de Wittego znajdują się dzieła z różnych epok, przeważają jednak książki, których twórcy działali w XVII w. oraz na początku następnego stulecia. Zaobserwowano również nagromadzenie utworów o tematyce żartobliwej i komediowej. Do tej grupy należy publikacja *Contes facétieux et joyeuses récréations de Poge Florentin* (Paryż 1760), opracowana przez Poggia Braccioliniego, włoskiego humanistę z Florencji. Z kolei książka zatytułowana *Oeuvres diverses du sieur D*** avec Le traité du sublime ou Du merveilleux dans le discours* (Amsterdam 1677) zawiera m.in. satyry Nicolasa Boileau. Pochodzą one z początkowego okresu twórczości, kiedy Boileau, uzyskawszy samodzielność materialną, przesiadywał w winiarniach paryskich, obserwując społeczeństwo stolicy²⁵. Satyry Boileau cieszyły się w Polsce popularnością aż do początków XIX w.²⁶ Towarzystwem Boileau był w tamtym czasie Molier, który swoim przemyśleniom nadał kształt komedii, ukazujących prawdę w sposób naturalny i pełen wdzięku. Z biblioteki Jana de Wittego zachowały się pojedyncze tomy dzieł zebranych Molie-

²⁴ Ibidem, t. 21, Warszawa 1865, s. 304.

²⁵ *Dzieje literatur europejskich*, red. W. Floryan, Warszawa 1977, s. 652.

²⁶ Z. Sinko, *Kontakty literackie z zagranicą [w:] Słownik literatury polskiego oświecenia*, s. 294.

ra: *Les oeuvres de Monsieur Molière*, t. 3 (Liège 1703), oraz *Oeuvres de Monsieur Molière*, t. 1 (Amsterdam 1704). Naśladowcą Moliera był Jean-François Regnard; jego najsłynniejszą komedię *Le légataire universel* (Paryż 1708) również posiadał de Witte. Inne gatunki literackie nie są zbyt liczne w tym fragmencie biblioteki de Wittego. Utwory prozatorskie często są przykładami pewnego etapu rozwoju gatunku literackiego. Dzieło Rogera de Bussy Rabutina *Discours du comte de Bussy Rabutin à ses enfans, sur le bon usage des adversitez, et les divers événemens de sa vie* (Paryż 1701) reprezentuje siedemnastowieczne piśmiennictwo o nastawieniu dydaktycznym. Autor wiele w życiu osiągnął, w wojsku awansował na generała, a jego utwory cieszyły się popularnością²⁷. Utracił jednak łaskę Ludwika XIV, wiele lat spędził w Bastylii i dopiero po 17 latach pojawił się u dworu. Przyjęto go bardzo zimno, więc wycofał się z życia publicznego. U schyłku życia podzielił się z dziećmi swoimi przemyśleniami na temat moralnego postępowania. Z kolei powieść Louisa de Mailly *La promenade du Luxembourg* (Haga 1738) zalicza się do tych, które zapoczątkowały nurt realistyczny w literaturze francuskiej. Poezję reprezentuje tomik wierszy *Poésies diverses* (Berlin 1760) Fryderyka II Wielkiego. Król Prus uchodził za władcę oświeconego i przyjaciela Voltaire'a, wszechstronnie utalentowany z powodzeniem zajmował się literaturą. Jego publikacje trafiały w XVIII w. do polskich księgozbiorów²⁸.

Jan de Witte posiadał także dzieła z zakresu filozofii, religii, etnografii, geografii, rolnictwa oraz astronomii. Autorami prac filozoficznych są bardzo znani przedstawiciele europejskiego oświecenia: John Lock, Denis Diderot oraz Voltaire. W charakterystyczny dla tego nurtu sposób roztrząsali z perspektywy filozoficznej różnorodne problemy. Dobrym przykładem takiego pisarstwa jest pierwsze samodzielne dzieło Diderota *Pensées philosophiques* (Haga 1746)²⁹. Encyklopedysta francuski poddał w nim krytyce tradycyjne chrześcijaństwo, wahał się między teologią naturalną a deizmem, sformułował jednocześnie wiele myśli materialistycznych. Książka została spalona przez kata z wyroku parlamentu. Jan de Witte posiadał również książki dotyczące religii niechrześcijańskich, np. islamu. Przykładem może tu być *La certitude des preuves du mahométisme ou Réfutation de l'examen critique des apologistes de la religion mahométane* (Londyn 1780) Anacharsisa Clootsa. Takiego pseudonimu używał pruski szlachcic Jean-Baptiste du Val-de-Grâce, baron de Cloots, który zafascynowany ideami oświeceniowymi i rewolucją francuską wystąpił w ten sposób przeciw apologetycznemu dziełu ojca Nicolasa Bergiera³⁰. Praca *Les curiosités de Paris, de Versailles, de Marly, de Vincennes, de S.-Cloud et des environs [...]* (Paryż 1778) mogła spełniać zadania przewodnika turystycznego. Claude-Marin Saugrain, francuski pisarz i księgarz, przedstawił w niej zabytki i historię Paryża oraz innych miejsc w jego pobliżu. Z kilku pozycji poświęconych uprawie roślin wymienimy

²⁷ *Encyklopedia powszechna*, t. 21, s. 843.

²⁸ Z. Goliński, *Biblioteki i czytelnictwo [w:] Słownik literatury polskiego oświecenia*, s. 37.

²⁹ M. Skrzypek, *Diderot*, Warszawa 1982.

³⁰ Chodziło o dzieło *Certitude des preuves du christianisme*.

książkę francuskiego kwiaciarza Pierre'a Morina *Remarques nécessaires pour la culture des fleurs diligemment observées* (Paryż 1658). Zawiera ona m.in. spis gatunków tulipanów.

Fragment księgozbioru Jana de Wittego ma największe znaczenie, należał on bowiem do znanego bibliofila i kolekcjonera, a także człowieka, który zajmował w społeczeństwie ważną pozycję jako komendant Kamieńca i uzdolniony architekt. W tym zbiorze występują druki z XVII i XVIII w., czyli nie ma pozycji z XV i XVI w., charakterystycznych dla łańcuckiej części. Z tym zasięgiem chronologicznym koresponduje zasięg językowy: przeważają pozycje w języku francuskim, wydane głównie za granicą. Podobnie jak w bibliotece zamkowej, daje się zauważyć szeroki zakres tematyczny wydawnictw, co pozwala ostrożnie wnioskować, że biblioteka de Wittego miała charakter ogólny z przewagą humanistyki. Bliższe omówienie niektórych pozycji ukazało ich związek z zajęciami i zainteresowaniami Jana de Wittego. Na stanowisku komendanta twierdzy i więzienia potrzebował wiedzy z zakresu wojskowości, prawa, a także wiadomości praktycznych, użytecznych w rozmaitych sytuacjach życiowych. Książki z zakresu architektury i sztuki były zapewne źródłem inspiracji w opracowywaniu planów architektonicznych, szkicowaniu zdobień oraz dobieraniu materiałów wykończeniowych. Pozostałe dzieła można uznać za przejaw zainteresowań Jana de Wittego. Najliczniej reprezentowane są prace historyczne i literatura. Wśród publikacji historycznych liczebnością zwracają uwagę te, które mówią o wydarzeniach z dziejów Francji i Polski. De Witte interesował się sprawami Rzeczypospolitej, jej trudną sytuacją wewnętrzną i na arenie międzynarodowej. W jego bibliotece były książki ukazujące zdarzenia rozgrywające się w jego czasach. W dziale historycznym znalazły się także pamiętniki i biografie. Utwory literackie pochodzą z różnych epok, przeważa jednak literatura z XVII w. i początków następnego stulecia. Licznie reprezentowane są dzieła o tematyce satyrycznej, komediowej. Ich autorami są popularni w Polsce autorzy: Nicolas Boileau, Molière i Jean-François Regnard. Utwory prozatorskie mają formę charakterystyczną dla tamtych czasów, kiedy kształtowały się nowe gatunki literackie, np. powieść dydaktyczna i realistyczna. Z poezji posiadał de Witte wiersze Fryderyka II Wielkiego; książki króla występowały w wielu ówczesnych bibliotekach. Jako człowiek żyjący w okresie oświecenia interesował się nowymi ideami, głoszonymi przez zachodnioeuropejskich myślicieli.

Podpis Józefa de Wittego występuje w 41 dziełach³¹. Zasięg chronologiczny zbioru pokazuje, że najwięcej publikacji, bo aż 34, pochodzi z XVIII w., pięć z XIX w. oraz dwie z XVII w., czyli przeważają pozycje wydane za życia Józefa de Wittego. Ukazały się one głównie za granicą, przede wszystkim w Paryżu. Z ośrodków polskich można jedynie wymienić Warszawę i Lublin. Dominującym językiem jest francuski – 36 książek, po dwie w języku łacińskim i niemieckim oraz jedna w trzech językach: greckim, łacińskim i włoskim.

³¹ Książki, które należały wcześniej do Jana de Wittego, nie są liczone jako własność Józefa de Wittego.

W tym fragmencie księgozbioru najwięcej jest dzieł literackich, historycznych i geograficznych, pojedyncze pozycje można zaklasyfikować do prawa, wojskowości, religii, filozofii, rolnictwa oraz rozrywki. Książki z zakresu wojskowości są zapewne przejawem zainteresowań zawodowych. Przykładem tego rodzaju prac są: *L'art de la guerre ou Maximes & instructions sur l'art militaire* (Haga 1741) Charlesa Sevin Quincy'ego, francuskiego generała artylerii, oraz *De l'office des roys d'armes, des hérauts, et des poursuivants, de leur antiquité, de leurs privilèges et des principales cérémonies [...]* (Paryż 1645) Marca de Vulson de La Colombière'a, pisarza i znawcy heraldyki. Publikacje te mówią raczej o rzeczach związanych z organizacją armii (np. stanowiska i podział na jednostki, mundury, wyposażenie, ceremoniał), niż jej działaniem.

Wśród utworów literackich najwięcej należy do literatury francuskiej. Zwracają uwagę twórcy tacy, jak Jacques Delille oraz François Fenelon, których dzieła zajęły trwałe miejsca w historii literatury. Poezja opisowa Delille'a cieszyła się uznaniem w Polsce m.in. za sprawą Izabeli Czartoryskiej i ośrodka puławskiego³². Józef de Witte posiadał poemat *La pitié* (Paryż 1802) oraz *Poésies fugitives et morceaux choisis* (Paryż 1802). Twórczość Fenelona reprezentuje powieść *Les aventures de Télémaque, fils d'Ulysse* (Paryż 1786), która w XVIII w. była bardzo popularną lekturą dla młodzieży, przekładaną na wiele języków³³. Biskup Fenelon napisał ją dla swego wychowanka, księcia de Bourgogne, wnuka Ludwika XIV. Posługując się starożytną prozą, pełną uroku, ukazał przyszłemu władcy przykłady godne naśladowania, a także te naganne. Obecność znanych utworów w bibliotece nie jest czymś niezwykłym, natomiast te mniej znane lub zupełnie zapomniane wydobywają z mroków nazwiska ich twórców i rzucają światło na zainteresowania właściciela. Przykładem takiej literatury jest zbiór humorystycznych opowiadań Jakoba Staehlin-Storcksburga pt. *Anecdotes originales de Pierre le Grand. Recueillies de la conversation de diverses personnes de distinction de s. Péterbourg & de Moscou* (Strasburg 1787). Autor był niemiecko-rosyjskim radcą stanu i uczonego na służbie rosyjskiej. Interesująca historia związana jest z powstaniem książki zatytułowanej *Lettres originales de Mirabeau écrites du donjon de Vincennes pendant les années 1777, 78, 79 et 80* (Paryż 1792). Występujące w tytule nazwisko „Mirabeau” odnosi się do hrabiego Honoré-Gabriela Riqueti Mirabeau, znanego z bystrego umysłu, nieposkromionego temperamentu i wywoływania awantur obyczajowych i politycznych³⁴. Bezpośrednią przyczyną powstania czterotomowego zbioru listów, pełnych namiętności i natchnienia, było nawiązanie romansu z piękną Zofią de Ruffey, żoną markiza de Monnier. Kochankowie zbiegli do Holandii, gdzie hrabia został uwięziony w wieży w Vincennes, a Zofia w klasztorze w Gien. Naczelnik policji pozwolił Mirabeau pisać listy do Zofii. Odnaleziono je w archiwum policji i wydano w rok po śmierci Mirabeau. Józef de Witte posiadał pierwsze wydanie tej korespondencji.

³² A. Aleksandrowicz, *Izabela Czartoryska*, Lublin 1998, s. 68–69.

³³ A. Nikliborcowa, *Literatura Francji feudalnej (do końca XVIII w.)* [w:] *Dzieje literatur europejskich*, t. 1, red. W. Floryan, Warszawa 1977, s. 656.

³⁴ *Encyklopedia powszechna*, t. 18, s. 645–649.

Wśród dzieł historycznych dominują prace autorów żyjących w XVIII stuleciu. Bardzo popularnym autorem był wówczas Charles Joseph de Ligne, dyplomata i wojskowy w służbie Austrii. Jeden z najdowcipniejszych i najsprytniejszych ludzi swego czasu. Pisał dzieła poświęcone historii, polityce i wojskowości. De Ligne interesował się sprawami polskimi, w 1780 r. sejm Polski nadał mu indygenat, a nieco wcześniej jego syn poślubił Helenę Massalską, pochodzącą z bogatej rodziny magnackiej³⁵. W 1788 r. książę de Ligne przebywał w Kamieńcu przez parę tygodni, podejmowany gościnnie przez Józefa de Wittego i jego małżonkę. Komendant Kamieńca posiadał dwie publikacje de Lignego, dotyczą one postaci, które odegrały ważną rolę w historii Europy. O Ludwiku Wilhelmie I, margrabim badeńskim, obrońcy Europy przed Turkami, opowiadają dwutomowe *Mémoires sur les campagnes du Prince Louis de Baden, contre les Turcs & les François en Hongrie & sur le Rhin* (Bruksela 1787), natomiast książka *Mémoire sur le roi de Prusse Frédéric le Grand* (Berlin 1789) poświęcona jest Fryderykowi II Wielkiemu, królowi Prus.

Kilka prac traktuje o postaciach związanych z rewolucją francuską. Książka *Mémoires historiques et pièces authentiques sur M. De la Fayette* (Paryż 1791) jest zjawiskiem wyjątkowym na tle dorobku Laurenta Pierre'a Bérengera, profesora retoryki, moralisty i poety. Należał on do pokolenia intelektualistów francuskich, którzy mogli bezpośrednio obserwować wydarzenia rewolucji francuskiej. Bohaterem opowieści Bérengera jest Marie Joseph de La Fayette, deputowany do Stanów Generalnych, projektodawca *Deklaracji praw człowieka i obywatela*. Z kolei publikacja *Correspondance de Louis XVI avec des observations par Helene-Maria Williams* (Paryż 1803) zawiera listy Ludwika XVI, straconego w czasie rewolucji francuskiej, uzupełnione komentarzem Helen Marii Williams, angielskiej pisarki, zwolenniczki rewolucyjnych idei.

Historię Polski reprezentują dwa dzieła. Książka wielotomowa *Histoire générale de Pologne* (Amsterdam 1751), napisana przez sekretarza króla Stanisława Leszczyńskiego, Pierre'a Josepha de la Pimpie Soligniac. Autor, używając stylu ozdobnego, ciekawego, doprowadził dzieje państwa do śmierci Zygmunta Augusta. Druga pozycja to *Essay sur l'histoire universelle & recherches sur celle de la Sarmatie* (Warszawa 1789) Jana Potockiego, podróżnika, działacza politycznego i literata. Aleksander Brückner uważał, że to najcenniejsze dzieło Potockiego, pomimo ekscentrycznego układu: historia zaczyna się od omawiania Sarmacji w 900 r., a potem autor zaczyna cofać się w czasie³⁶.

W czasach Józefa de Wittego wielu przedstawicieli stanu szlacheckiego, a szczególnie magnaterii, należało do masonerii. Nie dotarliśmy do źródeł świadczących o przynależności Józefa de Wittego do tej tajemniczej organizacji, mógł jednak interesować się nią, o czym świadczą dwie książki w zbiorze. Pierwsza z nich nosi tytuł *Abrégé de l'histoire de la franche-maçonnerie* (Londyn 1783). Napisał ją Jérôme de La Lande, zapamiętany jako wybitny matematyk i astronom, a także członek loży

³⁵ J. Łojek, *Dzieje pięknej Bitynki*, s. 155–157.

³⁶ M. E. Żółtowska, *Potocki Jan*, PSB, t. 28, 1984–1985, s. 37.

masońskiej Wielkiego Wschodu Francji. Publikacja zawiera nie tylko część historyczną, ale również przytoczono w niej anegdoty i piosenki wykonywane podczas masońskich rytuałów. Druga publikacja ukazała się anonimowo pt. *L'adoption ou La maçonnerie des femmes* (Paryż 1775). Mowa w niej o ceremoniach związanych z przyjmowaniem kobiet do masonerii, zacytowano także dialogi i piosenki wykonywane w czasie ich trwania.

Z książek o innej tematyce wymienimy dzieło Paula Henri Holbacha *Théologie portative ou Dictionnaire abrégé de la religion chrétienne* (Rzym 1775), w którym francuski myśliciel skrytykował Kościół i religię chrześcijańską. Autor ukrył się pod pseudonimem „l'abbé Bernier”, aby posłużyć się ironią i drapieżną krytyką wobec najważniejszych pojęć chrześcijańskich. Książka była zakazana przez parlament i oficjalnie została spalona przez kata.

Pozycje będące niegdyś własnością Józefa de Wittego można uznać za przykład biblioteki należącej do wojskowego, jej właściciel całe swoje życie związał z wojskiem. Podobnie jak w części znajdującej się w Łąncucie, książki reprezentują wiele dziedzin wiedzy, czyli biblioteka miała charakter ogólny. Przeważają w niej pozycje zagraniczne w języku francuskim, wydane za życia Józefa de Wittego. Dominuje literatura francuska, dzieła historyczne i geograficzne.

Ręczny podpis Zofii de Witte wystąpił tylko w trzech publikacjach w języku francuskim, które zostały wydane za granicą w drugiej połowie XVIII w. Potwierdza się częściowo stwierdzenie Zbigniewa Rewskiego: „interesowała się literaturą i Grecją”³⁷. Wszystkie pozycje reprezentują literaturę francuską. Utwory Alexisa Pirona, przyjaciela Voltaire’a, zawiera publikacja zatytułowana *Oeuvres choisies d’Alexis Piron* (Paryż 1782). Publiczność lubiła jego epigramy i piosenki, pełne jowialnego humoru, natomiast utwory dramatyczne nie znalazły uznania. W wielotomowym wydawnictwie *Oeuvres completes de Voltaire* (Kehl 1788–1789) jedynie w trzech tomach znalazł się podpis Zofii de Witte. Twórczość Voltaire’a budziła w Polsce duże zainteresowanie i wydania jego utworów trafiły do niejednej oświeceniowej biblioteki³⁸. Podobnie było z dziełami Jeana François’a Marmontela, pisarza, filozofa i historyka z kręgu francuskich encyklopedystów. Zofia de Witte posiadała pierwsze wydanie jego powieści *Les Incas ou La destruction de l’Empire du Pérou* (Paryż 1777). Autor przeciwstawił w niej egzotyczną cywilizację, stworzoną przez Inków, katolickiej Europie i modelowi struktury politycznej. Utwór nawoływał do tolerancji religijnej i był ulubioną lekturą Adama Mickiewicza³⁹. Na podstawie kilku książek nie powinno się wysnuwać daleko idących wniosków. Jednakże wszystko wskazuje, że zainteresowania Zofii de Witte Potockiej były typowe dla jej epoki. Damy modne, do których można ją zaliczyć, interesowały się głównie literaturą. Zofia de Witte była kobietą światową, spędziła wiele czasu na dworach europejskich, mamy też

³⁷ Z. Rewski, *Biblioteka architekta...*, s. 165.

³⁸ Z. Goliński, *Biblioteki i czytelnictwo*, s. 31–40.

³⁹ E. Rządowska, *Francuskie wzorce polskich oświeconych, studium o recepcji J. F. Marmontela w XVIII wieku*, Warszawa 1989, s. 275.

świadczenie, że jej tulczyńska biblioteka była dobrze zaopatrzona w beletrystykę francuską, którą chętnie wypożyczały goszczące w pałacu damy⁴⁰.

Publikacje podpisane przez Jana de Wittego oraz jego syna Józefa i synową Zofię ukazują ich związki z książkami. Potwierdzają ogólnie przyjętą opinię, że w okresie oświecenia w warstwach zamożnych (głównie szlachta i magnateria) kupowano książki, które tworzyły biblioteki różnej wielkości. W tym wypadku są to przede wszystkim dzieła obcych autorów, wydane za granicą. W omówionych fragmentach księgozbiorów znalazło się wiele pierwszych wydań, niekiedy właściciele poznali autorów dzieł, co świadczy o ich żywym uczestniczeniu w kulturze europejskiej. Zawartość tych zbiorów pokazuje, jak wykorzystywano książki: były źródłem wiedzy z wielu dziedzin, dostarczały informacji o wydarzeniach politycznych i nowych ideach filozoficznych, a czytanie utworów literackich pozwalało miło spędzić czas.

ANEKS

Spis książek rodziny de Witte

Wykaz skrótów:

- BNF – Bibliothèque nationale de France,
dostęp: http://www.bnf.fr/fr/collection_et_services/catalogues.html
- Copac – UK and Irish academic national & specialist library catalogues,
dostęp: <http://copac.jisc.ac.uk/>
- Estr. – Elektroniczna Baza Bibliografii Estreicherza (EBBE),
dostęp: <http://www.estreicher.uj.edu.pl/>
- WorldCat – WorldCat-OCLC,
dostęp: <https://world.cat.org/>
- BJ-KP – Katalog Podstawowy Biblioteki Jagiellońskiej,
dostęp: <http://pka.bj.uj.edu.pl/>

FILOZOFIA

1. Diderot, Denis (1713–1784)

Pensées philosophiques.
Haga, aux dépens de la Compagnie, 1746.
BNF

2. Donnant, Denis-François (1769–18..)

Le contemplatif ou Pensées libres sur la morale, la politique et la philosophie.
Paryż, Batilliot jeune, 1803.
BNF

3. Holbach, Paul Henri Thiry (1723–1789)

Théologie portative ou Dictionnaire abrégé de la religion chrétienne.
Rzym, [s.n.], 1775.
BNF

⁴⁰ J. Łojek, *Dzieje pięknej Bitynki*, s. 291.

4. Les livres classiques de l'Empire de la Chine. T. 5–6.
Paryż, De Bure ; Barrois aîné et Barrois jeune, 1786.
Copac

5. Locke, John (1632–1704)
Nouvelles instructions pour l'éducation des enfans.
Amsterdam, Jaques Menassion, 1699.
WorldCat

6. Tasso, Torquato (1544–1595)
Les morales.
Paryż, Tossaint du Bray, 1632.
WorldCat

7. Voltaire (1694–1778)
La defense de mon oncle.
Genewa, [s.n.], 1767.
Copac

8. Voltaire (1694–1778)
La raison par alphabet. T. 1–2.
[S.l., s.n.], 1767.
Copac

RELIGIA

9. Cloots, Anacharsis (1755–1794)
La certitude des preuves du mahoméisme ou Réfutation de l'examen critique des apologistes de la religion mahoméitane. Pt. 1–2.
Londyn, [s.n.], 1780.
BNF

10. Mouradgea d'Ohsson, Ignatius (1740–1807)
Tableau général de l'Empire othoman. T. 1–2.
Paryż, L'imprimerie de Monsieur [Firmin Didot], 1788.
BNF

11. Vivant, François (1688–1739)
La vraie manière de contribuer à la réunion de l'Église anglicane à l'Église catholique, ou Examen de différens endroits de deux livres, l'un intitulé.
Paryż, Pierre Simon, 1728.
BNF

NAUKI SPOŁECZNE

12. Lacombe de Prezel, Honoré (1725–179.)
Dictionnaire portatif de jurisprudence et de pratique. T. 1–3.
Paryż, Leclerc ; Despilly, 1763.
BNF

13. Ordonnance de Louis XIV, roi de France et de Navarre.

Paryż, les associez choisis par ordre de Sa Majesté [...], 1667.

BNF

14. Olive Du Mesnil, Simon d' (15.–1645)

Les oeuvres de Me Simon d'Olive sieur du Mesnil, conseille du roy en la cour de parlement de Tolose. T. 1–2.

Lyon, Simon Rigaut, 1649.

WorldCat

15. Caillières, Jacques de (....–1697)

La fortune des gens de qualité et des gentilshommes particuliers.

Paryż, Estienne Loyson, 1668.

BNF

16. Quincy, Charles Sevin de (1660–1728)

L'art de la guerre ou Maximes & instructions sur l'art militaire. T. 2.

Haga, Frederic Henri Scheurleer, 1741.

WorldCat

17. Ville, Antoine de (1596–1658)

De la charge des gouverneurs des places.

Lejda, Bonaventure and Abraham Elzevier, 1640.

Copac

18. Ville, Antoine de (1596–1658)

Les fortifications du chevalier Antoine de Ville Tholosain.

Paryż, La Compagnie des libraires du palais, 1666.

WorldCat

19. Vulson de La Colombière, Marc de (....–1658)

De l'office des roys d'armes, des hérauts, et des poursuivants, de leur antiquité, de leurs privilèges et des principales cérémonies [...].

Paryż, Pierre Lamy, 1645.

BNF

NAUKI MATEMATYCZNO-PRZYRODNICZE

20. Bois, Abraham du

La géographie moderne, naturelle, historique & politique.

Haga, Jacques van den Kieboom, 1736.

WorldCat

21. Mercier, Louis-Sébastien (1740–1814)

Tableau de Paris. T. 1–12.

Hamburg, Virchaux & Compagnie, 1781–1788.

Copac

22. Montagu, Mary Wortley (1689–1762)

Letters de milady Woltray Montaguete. T. 1.

Wiedeń, Gay, 1786.

BJ-KP

23. Pallas, Peter Simon (1741–1811)

Voyages de M. P. S. Pallas, en différentes provinces de l'empire de Russie, et dans l'Asie Septentrionale. T. 1–2.

Paryż, La Grange, 1788–1789.

Copac

24. Ozanam, Jacques (1640–1718)

Cours de mathématique. T. 1.

Paryż, Jean Jombert, 1699.

WorldCat

25. Pagan, Blaise-François de (1604–1665)

La théorie des planètes du Comte de Pagan ou Tous les orbes célestes sont géométriquement ordonnez.

Paryż, Cardin Besongé, 1657.

BNF

26. Saugrain, Claude-Marin (1679–1750)

Les curiosités de Paris, de Versailles, de Marly, de Vincennes, de S.-Cloud et des environs [...].

T. 1–2.

Paryż, Libraires associés, 1778.

BNF

27. Savary, Claude Etienne (1750–1788)

Lettres sur l'Égypte. T. 3.

Paryż, Onfroi, 1785.

WorldCat

28. Schessler, Christian (1692–1723)

Demonstrationes mathematicae oder Untersuchung derer mathematischen Wahrheit- und Unwarheiten.

Drezno, J. C. Zimmermann Buchhändl Zufinden, 1699.

WorldCat

29. Traité de géographie à l'usage des écoles publiques de L'Empire de Russie. T. 1,

L'Europe.

Petersburg, [s.n., 1780].

NAUKI STOSOWANE I WIADOMOŚCI PRAKTYCZNE**30. Bakalowicz, Jan (1740–1794)**

Traité sur le nivellement.

Warszawa, [s.n.], 1773.

Estr.

31. Buonanni, Filippo (1638–1725)

Traité des vernis ou L'on donne la manière d'en composer un qui ressemble parfaitement à celui de la Chine, et plusieurs autres qui concernent la peinture, la dorure, la gravure à l'eau-forte [...].

Paryż, Laurent d'Houry, 1723.

BNF

32. Charas, Moyse (1618–1698)

Histoire naturelle des animaux, des plantes & des minéraux qui entrent dans la composition de la thériaque d'Andromachus.

Paryż, Olivier de Varennes, 1668.

BNF

33. Digby, Kenelm (1603–1665)

Nouveaux secrets expérimentez pour conserver la beauté des dames et de guérir plusieurs sortes de maladies. T. 1.

Haga ; Bruksela, Jean van Vlanderem, 1715.

Copac

34. Liger, Louis (1658–1717)

Le jardinier fleuriste ou La culture universelle des fleurs, arbres, arbustes, arbrisseaux servant à l'embellissement des jardins [...].

Paryż, Saugrain fils, 1776.

Copac

35. Liger, Louis (1658–1717)

La nouvelle maison rustique ou Économie générale de tous les biens de campagne. T. 1–2.

Paryż, la veuve Savoye, 1775.

WorldCat

36. Morin, Pierre (1650–1690)

Remarques nécessaires pour la culture des fleurs diligemment observées.

Paryż, Charles de Sercy, 1658.

BNF

37. Patin, Charles (1633–1693)

Traité des tourbes combustibles.

Paryż, Jean du Bray ; Pierre Variquet, 1663.

BNF

38. Piroux

Moyens de préserver les édifices d'incendies d'empêcher le progrès des flammes.

Strasbourg, frères Gay, 1782.

BNF

39. Sorbière, Samuel (1615–1670)

Lettres et discours de M. De Sorbière sur diverses matières curieuses.

Paryż, Francois Clousier, 1659.

WorldCat

SZTUKA, ROZRYWKA

40. Arclais de Montamy, Didier d'

Traité des couleurs pour la peinture en émail et sur la porcelaine, précédé de l'Art de peindre sur l'émail [...].

Paryż, G. Cavalier, 1765.

BNF

41. Coustou, Nicolas (1658–1733)

Éloge historique de M. Coustou l'aîné, sculpteur ordinaire du roi et recteur de l'academie royale de peinture et de sculpture.

Paryż, Huart, 1737.

Copac

42. D. M.

Calcul du jeu appelé par les Français trente et guarante, et que l'on nomme à Florence le trente et un.

Florencja, Bernard Paperini, 1738.

WorldCat

43. Gauger, Nicolas (ca 1680–1730)

La mecanique du feu ou L'art d'en augmenter les effets, & d'en diminuer la dépense.

Amsterdam, David Mortier, 1714.

Copac

44. Haudicquer de Blancourt, Jean (1650?–1704)

De l'art de la verrerie ou L'on apprend à faire le verre, le cristal, et l'email.

Paryż, Jean Jombert, 1697.

Copac

45. Ménestrier, Claude-François (1631–1705)

Des décorations funèbres ou L'on traite des tentures des lumières, des mausolées, catafalque, inscriptions et autres ornements funèbres [...].

Paryż, de la Caille, 1684.

BNF

46. Piganiol de La Force, Jean-Aymar (1673–1753)

Nouvelle description des chateaux et parcs de Versailles et de Marly. T. 1–2.

Paryż, la veuve Delaulne, 1730.

Copac

47. Schübler, Johann Jacob (1689–1742)

Gründlicher und deutlicher Unterricht, zur Verfertigung der vollständigen Säulen-Ordnung, wie man sie in der heutigen Civil-Bau-Kunst zu gebrauchen pfeget [...].

Nürnberg, Weigel, [1728].

WorldCat

48. Sturm, Leonhard Christoph (1669–1719)

Prodromus architecturae Goldmannianae.

Augsburg, Jeremiae Wolfffen, 1714.

Copac

49. Watin, Jean Félix (1728–)

L'art du peinture, doreur, vernisseur.

Paryż, Grangé & Durand, 1773.

Copac

LITERATURA I JĘZYKOZNAWSTWO

50. Addison, Joseph (1672–1719)

Le mentor moderne ou Discours sur les moeurs du siecle. 1–3.

Haga, les frères Vaillant & N. Prevost, 1723.

Copac

51. Ariosto, Ludovico (1474–1533)

l'Arioste moderne ou Roland le furieux. T. 1–2.

Paryż, Jean Guignard, 1685–1686.

BNF

52. Bérenger, Laurent-Pierre (1749–1822)

La morale en action ou Élite de faits mémorables et d'anecdotes instructives.

Lyon, les frères Perisse ; Paryż, Perisse le jeune, 1787.

BNF

53. Boileau, Nicolas (1636–1711)

Oeuvres diverses du sieur D*** avec Le traité du sublime ou Du merveilleux dans le discours.

Amsterdam, Abraham Wolfgang, 1677.

Copac

54. Bracciolini, Poggio (1380–1459)

Contes facétieux et joyeuses récréations de Poge Florentin.

[Paryż, s.n.], 1760.

BJ-KP

55. Bussy-Rabutin, Roger de (1618–1693)

Discours du comte de Bussy Rabutin à ses enfans, sur le bon usage des adversitez, et les divers événemens de sa vie.

Paryż, Rigaut, 1701.

Copac

56. Callimachus (ca 310–245 a. C.)

Hymni.

Florencja, Typis Mouckianis, 1763.

Copac

57. Camões, Luís de (1525?–1580)

La Lusjade du Camoens. Poème héroïque sur la découverte des Indes orientales. T. 1–3.

Amsterdam, François l'Honoré, 1735.

WorldCat

58. Campistron, Jean Galbert de (1656–1713)

Oeuvres de monsieur de Campistron. T. 1.

Amsterdam, Etienne Valat, 1722.

BNF

59. Chevalier, Jean Simonin

Le cartel de Guillot ou Le combat ridicule.

Haga, Adrian Moetjens, 1682.

BNF

60. Delille, Jacques (1738–1813)

La pitié. Poème.

Paryż, Giguet et Michaud, 1802.

Copac

61. Delille, Jacques (1738–1813)

Poésies fugitives et morceaux choisis.

Paryż, Giguet et Michaud, 1802.

Copac

62. Fénelon, François de Salignac de La Mothe- (1651–1715)

Les aventures de Télémaque, fils d'Ulysse. T. 2.

Paryż, Delalain le jeune, 1786.

Copac

63. Fourcroy, Bonaventure de (1610?–1691)

Les sentimens du jeune Pline sur la poésie, tirez de quelques-unes de ses lettres.

Paryż, Vve P. Lamy, 1660.

BNF

64. Fryderyk II (król Prus ; 1712–1786)

Poésies diverses.

Berlin, Chrétien Frédéric Vos, 1760.

BNF

65. Fryderyk II (król Prus ; 1712–1786)

Supplément aux „Oeuvres posthumens” de Frédéric II, roi de Prusse. T. 1–2.

Kolonia, [s.n.], 1789.

BNF

66. Guibert, Jacques-Antoine-Hippolyte de (1744–1790)

Éloge du roi de Prusse.

Berlin, Frédéric Maurer, 1789.

Copac

67. Mailly, Louis de (1657–1724)

La promenade du Luxembourg.

Haga, Aux dépens de la Compagnie, 1738.

Copac

68. Marchand, Jean-Henri (17.–1785)

Les mémoires de l'éléphant, écrits sous sa dictée et traduits de l'indien par un Suisse.

Amsterdam ; Paryż, J. P. Costard, 1771.

BNF

69. Marmontel, Jean François (1723–1799)

Les Incas ou La destruction de l'Empire du Pérou. T. 1–2.

Paryż, Lacombe, 1777.

WordCat

70. Mexía, Pero (1497–1551)

Les diverses leçons de Pierre Messie.

Rouen, Jean Berthelin, 1643.
BNF

71. Les mille et une nuits. Contes arabes. T. 8–9.
Leida, J. de Wetstein et fils, 1768.
BNF

72. Mirabeau, Honoré-Gabriel Riqueti (1749–1791)
Lettres originales de Mirabeau écrites du donjon de Vincennes pendant les années 1777, 78, 79 et 80. T. 1–4.
Paryż, J. B. Garnery, 1792.
BNF

73. Mirabeau, Victor de Riqueti (1715–1789)
Entretiens d'un jeune prince avec son gouverneur. T. 1–4.
Londyn ; Paryż, Moutrad, 1785.
BNF

74. Molière (1622–1673)
Les oeuvres de Monsieur Molière. T. 3.
Liège, J. F. Broncart, 1703.
WorldCat

75. Molière (1622–1673)
Oeuvres de Monsieur Molière. T. 1.
Amsterdam, Pierre Brunel, 1704.
BNF

76. Ostrowski-Danejkowicz, Jan (...–1751)
Svada latina seu miscellanea: oratoria, epistolaria, statistica, politica, inscriptionalia elogiaria, panegyrica, poetica & historica. T. 2.
Lublin, Typographia S.R.M. Collegii S.J., 1747.
BJ-KP

77. Piron, Alexis (1689–1773)
Oeuvres choisies d'Alexis Piron. T. 2.
[Paryż, printed by Valade], 1782.
Copac

78. Regnard, Jean-François (1655–1709)
Le légataire universel. Comédie.
Paryż, Pierre Ribou, 1708.
Copac

79. Les quarts d'heure divertissans ou Bibliotheque galante. T. 1.
Amsterdam, aux depens de la Compagnie, 1742.
BNF

80. Satyre ménippe.
[Paryż, s.n.], 1624.
WorldCat

81. Staehlin-Storcksburg, Jakob von (1709–1785)

Anecdotes originales de Pierre le Grand. Recueillies de la conversation de diverses personnes de distinction de s. Péterbourg & de Moscou.

Strasburg, J. G. Treuttel, 1787.

WorldCat

82. Vaugelas, Claude Favre de (1585–1650)

Remarques sur la langue française utiles à ceux qui veulent bien parler et bien écrire.

Paryż, Louys Billaine, 1672.

BNF

83. Voltaire (1694–1778)

Oeuvres complètes de Voltaire. T. 2–3, 46.

Kehl, de l'imprimerie de la Société littéraire-typographique, 1785–1789.

Copac

DZIEŁA HISTORYCZNE

84. L'adoption ou La maçonnerie des femmes.

Paryż, [s.n.], 1775.

Copac

85. Aulnoy, Marie-Catherine Le Jumel de Barneville (1650–1705 ; baronne d')

Mémoires de la cour d'Espagne. T. 1.

Amsterdam, N. Etienne Lucas, 1716.

Copac

86. Baudeau, Nicolas (1730–1792)

Lettres historiques sur l'état actuel de la Pologne, et sur l'origine de ses malheurs.

Amsterdam ; Paryż, Didot l'aîné, 1772.

Copac

87. Baudier, Michel (1589–1645)

Histoire du marechal de Toiras sous le règne de Louis XIII roy de France.

Paryż, François Mauger, 1666.

WorldCat

88. Bérenger, Laurent-Pierre (1749–1822)

Mémoires historiques et pièces authentiques sur M. De la Fayette.

Paryż, Le Tellier, 1791.

WorldCat

89. Bonnot de Mably, Gabriel (1709–1785)

Du gouvernement et des loix de la Pologne.

Londyn, [s.n.], 1781.

WorldCat

90. Caraccioli, Louis-Antoine de (1719–1803)

La Vie de Joseph II Empereur d'Allemagne roi de Hongrie et de Bohême.

Paryż, Cuchet, 1790.

BNF

91. Contant d'Orville, André Guillaume (1730–1800)

Les fastes de la Pologne et de la Russie. T. 1–2.

Paryż, J. P. Costard, 1769–1770.

BNF

92. Court, Pieter de la (1618–1685)

Mémoires de Jean de Wit. Grand pensionnaire de Hollande.

Ratyżbona, Erasme Kinkius, 1709.

Copac

93. Desing, Anselm (1699–1772)

Auxilia historica, oder Historischer Behülff und bequemer Unterricht von denen darzu erforderlichen Wissenschaften. 5, 7–8.

Stadt am Hof, Johann Gastl, 1747.

WorldCat

94. Desing, Anselm (1699–1772)

Supplement zu denen Auxiliis historicis oder Historischen Behülff. Dritter Theil, in sich haltend den Beschluss von Dänemarck und Norwegen ingleichen die schwedische Geschichte.

Stadt am Hoff, Johann Gastl, 1747.

WorldCat

95. Falques, Marianne-Agnès (1720–1777)

L'histoire de Madame la Marquise de Pompadour. T. 1.

Londyn, aux dépens de S. Hooper, 1759.

Copac

96. Greslon, Adrien (1618–1697)

Histoire de la Chine sous la domination des Tartares.

Paryż, Jean Henault, 1671.

BNF

97. Hay du Chatelet, Paul (1620?–1682)

De l'état présent de la France.

Kolonia, Pierre de Marteau, 1672.

WorldCat

98. Herodotus (ca 485–ca 425 a.C.)

Histoires. Księga 1–4.

[S.l., s.n., 18..].

BJ -KP

99. Iosephus Flavius (ca 37–103)

Histoire des Juifs.

Bruksela, Eugene Henry Fricx, 1676.

BNF

100. Jolli, J. G.

Histoire des rois et du royaume de Pologne et du Grand Duché de Lituanie depuis la fondation de la monarchie jusques à présent. T. 1

Amsterdam, Daniel Pain, 1699.

BNF

101. Jordan, Johann Christoph von

Joan. Christophori de Jordan, S.R.M. Hungariae & Bohemiae Consiliarii Bohemici & Aulici de originibus slavicis, opus chronologico-geographico-historicum. T. 1, Cz. 1.

Wiedeń, Typis Joan. Jacobi Jahn in P. I. & Gregorii Kurtzb, 1745.

Copac

102. Joubert, Pierre (17..–17.. ; abbé)

Histoire des révolutions de Pologne, depuis la mort d'Auguste III jusqu'à l'année 1775. T. 1–2.

Warszawa, [s.n.], 1775.

Estr.

103. La Lande, Jérôme de (1732–1807)

Abrégé de l'histoire de la franche-maçonnerie.

Londyn, François Grasset, 1783.

BNF

104. Lestang, Antoine de

Histoire des Gaules et conquêtes des Gaulois en Italie, Grèce et Asie.

Bordeaux, Simon Millanges, 1618.

BNF

105. Ligne, Charles Joseph de (1735–1814)

Mémoires sur les campagnes du Prince Louis de Baden, contre les Turcs & les François en Hongrie & sur le Rhin. T. 1–2.

Bruksela, Emanuel Flon, 1787.

WorldCat

106. Ligne, Charles Joseph de (1735–1814)

Mémoire sur le roi de Prusse Frédéric le Grand.

Berlin, J. F. Unger, 1789.

WorldCat

107. Louvet, Pierre (1617–1680?)

Remarques sur l'histoire de Langvedoc.

Tuluza, Impr. de F. Boude, 1657.

BNF

108. Ludwik XVI (król Francji ; 1754–1793)

Correspondance de Louis XVI avec des observations par Helene-Maria Williams. T 1–2.

Paryż, Debray, 1803.

WorldCat

109. Mercier, Louis Sébastien (1740–1814)

Portraits des rois de France. T. 1–4.

Neuchatel, Impr. de la Societe typographique, 1783.

BNF

110. Merle, Zacharie

Introduction à l'histoire de France, ouvrage élémentaire à l'usage des personnes qui veulent s'instruire de l'origine des Francs, des chefs ou rois qui les gouvernèrent et de leurs anciennes loix [...]. T. 1–3.

Paryż, Louis Jorry, 1787.

BNF

111. Mirabeau, Honoré-Gabriel Riqueti (1749–1791 ; comte de)

Collection complete des travaux de M. Mirabeau l'ainé à l'Assemblée nationale, précédée de tous les discours et ouvrages du même auteur, prononcés ou publiés en Provence, pendant le cours des élections. T. 4.

Paryż, Devaux, 1792.

BNF

112. Montecuccoli, Raimondo (1609–1681)

Mémoires de Montecuccoli, généralissime des troupes de l'Empereur ou principes de l'art militaire en général [...].

Strasbourg, Jean Renauld Doulssecker le père, 1740.

BNF

113. Petau, Denis (1583–1652)

Abrégé chronologique de l'histoire universelle sacrée et profane. T. 1–5.

Paryż, Jean Geoffroy Nion, 1708–1715.

BNF

114. Potocki, Jan (1761–1815)

Essay sur l'histoire universelle & recherches sur celle de la Sarmatie.

Warszawa, w Drukarni Wolnej, 1789.

Estr.

115. Schmid, Friedrich August (1734–1807)

Abrégée chronologique de l'histoire de Pologne.

Warszawa ; Drezno, Michał Gröll, 1763.

Estr.

116. Sénac de Meilhan, Gabriel

Des principes et des causes de la Révolution en France.

Petersburg, Imprimerie imperiale, 1791.

Copac

117. Solognac, Pierre Joseph de la Pimpie (1686–1773)

Histoire générale de Pologne. T. 1–5.

Amsterdam, Henri du Sauzet, 1751.

Copac

118. Spanheim, Friedrich (1600–1649)

Le mercure suisse.

Rouen, Centurion Lucas, 1634.

Copac

119. Spanheim, Friedrich (1600–1649)

Le soldat suédois.

Genewa, Pierre Albert, 1633.

Copac

120. Steinhäuser, Johann Benjamin (17..–1767)

Mémoires sur le gouvernement de la Pologne.

Mannheim, Pierron, 1759.

Copac

121. Temple, William (1628–1699)

Memoires de ce qui s'est passé dans la chretienté. Depuis le commencement de la guerre en 1672, jusqu'à la paix coucluë en 1679.

Haga, Adrian Moetjens, 1692.

Copac

122. Tristan de Saint-Amant, Jean (1595–1656)

Traicté du lis, symbole divin de l'espérance, contenant la iuste defense de sa glorie, dignité & prerogatiue.

Paryż, Jean Piot, 1666.

BNF

123. Valerius Maximus

Valère Maxime. T. 2.

Paryż, Claude Barbin, 1659.

Copac

IRENA GRUCHAŁA

THE BOOKS OF JAN DE WITTE AND HIS SON JÓZEF
IN HELENA DĄBCZAŃSKA'S LIBRARY

Summary

Fragments from the library of Jan de Witte (1709–1785), a bibliophile, architect, and commander of the Kamieniec Podolski stronghold, from the book collection owned by his son Józef (1739–1815), and from that of Józef's wife, Zofia (1760–1822) form part of the library of Helena Dąbczańska (1863–1956), a Lwów (Lviv) collector. They are now held in Cracow, in the Main Library of the Jan Matejko Academy of Fine Arts and in the Jagiellonian Library. In the course of examination of Dąbczańska's library the books of the De Witte family, among other items, were selected on the basis of their provenance. Seventy-nine books belonged to Jan de Witte, forty-one to Józef, and three to Zofia. Other parts of the libraries owned by these three persons were found after the Second World War by Zbigniew Rewski in the library of Łańcut Castle. The present article is a supplement to those earlier examinations. Jan de Witte's books are of the greatest significance because of his social standing and his passion for books. In their formal aspect they differ from those in the Łańcut library, though the subject matter is general in both assemblies. The article shows which items may have been used by De Witte as a military man and architect and which reveal his interests. The books owned by Józef de Witte exemplify a small collection assembled by a military man; their subject matter is also general. Predominant among them are French publications which appeared in Józef's lifetime. The number of items owned by Zofia de Witte is too small for an attempt at their broader characterization. Nevertheless, what Zbigniew Rewski once noted has since been confirmed: Zofia de Witte, later Potocka, showed a lively interest in literature. The fragments of the book collections discussed here were found to include numerous first editions, in some cases their owners having actually met the authors of those works, this testifying to their active participation in European culture.